

EGIDIUS KWARTET

*Peter de Groot -altus, Marco van de Klundert-tenor,
Hans Wijers -bariton, Donald Bentvelsen -bas,
m.m.v. Bas Ramselaar of Job Boswinkel-bas*

VERWOESTE STAD

Polyfone klaagzangen, een aanklacht.

In 586 v. Chr. rouwt de profeet Jeremia om de val van Jeruzalem en de verwoesting van de tempel. Zijn desolate teksten zijn tijdloos omdat oorlog en vernieling van alle tijden zijn. Tijdens de turbulente zestiende eeuw ontstonden indrukwekkende polyfone zettingen van deze klaagliederen. 500 jaar geleden begon de drukgeschiedenis van de meerstemmige lamentaties. De Italiaanse drukker Petrucci drukte in 1506 twee boeken met de polyfoon gezette klaagzangen van Jeremia. Het was de opmaat voor de verdere ontwikkeling in die eeuw van een geliefd genre. Met als hoogtepunt de expressieve lamentaties van Orlandus Lassus. Het kwartet zet deze oude smartelijke zangen echter in een bredere context. Tussen de lamentaties klinken op band flarden van een Da Costa's *Slag bij Nieuwpoort*, maar ook hoort men het geluid van de gasbommen van de eerste wereld-oorlog, Ds. Buskes na het bombardement op Rotterdam, President Truman over Hiroshima, Ds. Martin Luther King over Vietnam en een CNN reporter die de gebeurtenissen in New York op 11 september 2001 beschrijft. Hiermee krijgen de lamentaties een actuele verdieping en worden zowel in muzikaal als ethisch opzicht een moment van bezinning en herdenking.

*Muziek:
Lamentaties van Alexander Agricola,
Cristobal de Morales, Jacob Arcadelt,
en Orlandus Lassus*

Programma

Alexander Agricola
Christobal de Morales
Jacob Arcadelt

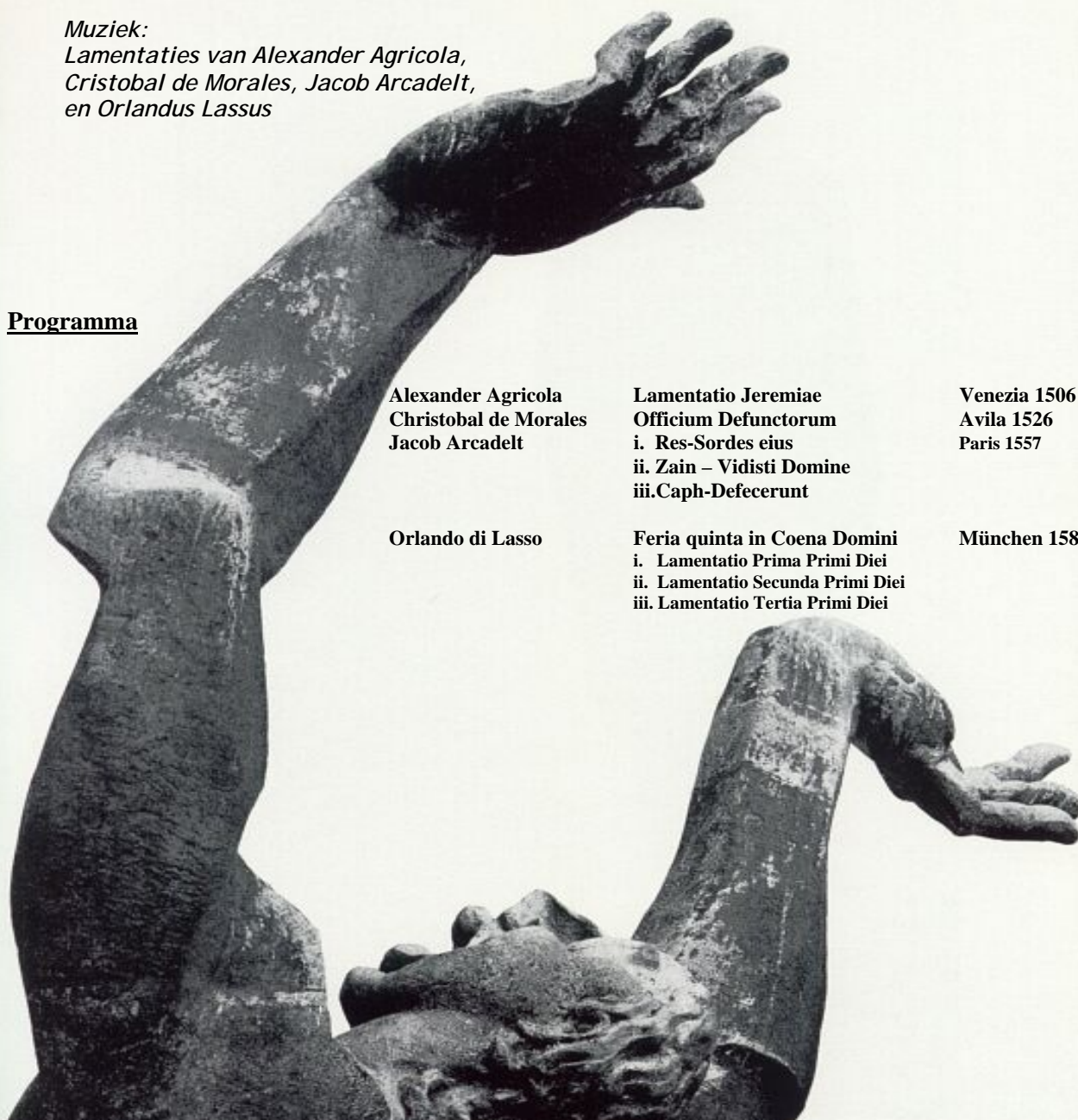
Lamentatio Jeremiae
Officium Defunctorum
i. Res-Sordes eius
ii. Zain – Vidisti Domine
iii. Caph-Defecerunt

Venezia 1506
Avila 1526
Paris 1557

Orlando di Lasso

Feria quinta in Coena Domini
i. Lamentatio Prima Primi Diei
ii. Lamentatio Secunda Primi Diei
iii. Lamentatio Tertia Primi Diei

München 1585

KLAAGZANGEN VOOR EEN VERWOESTE STAD (toelichting)

De klaagliederen (Thrénoi, Threni, Lamentationes) van de profeet Jeremia werden geschreven naar aanleiding van de verwoesting van de stad Jeruzalem en de val van Juda in 586 vóór Christus. De tekst werd door ooggetuigen geschreven en definitief samengesteld tijdens de Babylonische gevangenschap. Jeremia is dus zeker niet de enige schrijver van de klaaggezangen geweest, en enkele specialisten menen zelfs dat de profeet helemaal geen hand heeft gehad in het redigeren van de tekst.

INTERNE TEKSTSTRUCTUUR.

De klaagliederen bestaan uit vijf hoofdstukken, eigenlijk gezangen. Het eerste, tweede en vierde hoofdstuk zijn qua structuur identiek. Zij bestaan uit telkens 22 verzen, gelijk aan het aantal letters van het Hebreeuwse alfabet. Bovendien heeft de Latijnse Vulgaat de reminiscentie aan dit alfabet willen bewaren en zij laat daarom elk vers beginnen met de eerste Hebreeuwse letter van het vers - een uniek kenmerk van de lamentaties. Het eerste vers van hoofdstukken I, II en IV begint dus met ALEPH (gevolgd door de Latijnse tekst), het tweede vers met BETH, het derde met GHIMEL enz ... Bovendien begint de eerste klaagzang met de aanhef "Incipit lamentatio Hieremiae Prophetae" die echter niet altijd wordt gezongen.

De structuur van de derde klaagzang staat los van I, II en IV. De kortere verzen (I en II bestaan uit drieledige verzen, III uit tweeledige verzen) zijn in de derde klaagzang drie aan drie gekoppeld. Deze samenhangende verzen beginnen telkens met dezelfde Hebreeuwse letter, zodat de derde lamentatie geen 22, maar 66 verzen heeft. Ook de Vulgaattekst herhaalt steeds deze letter. De structuur van zang III is dus: Aleph (...), Aleph (...), Aleph (...), Beth (...), Beth (...), Beth (...) etc ...

Het vijfde en laatste hoofdstuk van de klaagzangen onderscheidt zich van de andere hoofdstukken op verschillende punten. Vooreerst heeft deze klaagzang het karakter van een gebed (de Vulgaat begint met de titel "Oratio ..."). De lettervermelding ontbreekt bovendien aan het begin van elk vers. Tenslotte zijn deze verzen zeer eenvoudig gestructureerd in een duidelijke tweedeligheid.

AANTREKKINGSKRACHT VAN DE TEKST OP COMPONISTEN.

De tekst van de klaagzangen is emotioneel geladen, met een opvallend rijke beeldspraak en een stijl die zich graag bedient van retorische wendingen. Het is een tekst die, zoals gezegd, door ooggetuigen is geschreven en dus, hoe kan het anders, een enge band vertoont met de droefheid, onmacht, bitterheid en smeekbeden van de bevolking van Jeruzalem.

Het is precies deze kwaliteit, de koppeling van dramatische elementen met meditatieve fragmenten, samen met het bezwerend citeren van de Hebreeuwse letters die ongetwijfeld de aandacht heeft getrokken van de componisten uit de middeleeuwen en voornamelijk de renaissance. Want hoe is het anders te verklaren dat een tekst die - in tegenstelling tot de mis bijvoorbeeld - slechts éénmaal in het jaar gebruikt werd (in de goede week) zovóél componisten heeft geïnspireerd?

LAMENTATIES IN HET OFFICIE VAN DE GOEDE WEEK.

Vanaf de middeleeuwen worden gedeelten van de klaagzangen gebruikt op een bepaald ogenblik van het officie, namelijk tijdens de metten van Witte Donderdag, Goede Vrijdag en Paaszaterdag.

De metten, een gebed- en zangstond die plaatsvond vóór zonsopgang, bestond uit drie delen, drie nocturnen. Elk van deze nocturnen werd gevormd door achtereenvolgens drie psalmen en drie lectio's. Het is nu precies voor de eerste nocturne van de metten van de laatste drie dagen van de goede week dat voor de drie lezingen de klaagzangen van Jeremia werden gebruikt. In het totaal werden dus 9 lectio's gewijd aan de lamentaties.

Het lamentatiegebruik tijdens de metten had nog een andere eigenaardigheid. Op het einde van elke lezing werden de lamentatieverzen afgesloten met het vers "*Jerusalem, Jerusalem, convertere ad dominum deum tuum*". Deze tekst was geen bijbeltekst, maar deed dienst als een soort refrein dat na elke lezing herhaald werd.

Het aantal (en welke) verzen er voor elke lezing gebruikt werd, is tot aan het Concilie van Trente (1545-1563) van streek tot streek erg wisselvallig geweest. Keuze, hoeveelheid en rangschikking van de klaagzangverzen was afhankelijk van lokale tradities en voorkeur. Na het Concilie, dat een zekere wetmatigheid probeerde te installeren, bleef er, ondanks een betere standardisatie, toch nog ruimte voor een zekere lokale willekeur, zoals de luisteraar kan merken aan de drie lamentaties die deze avond worden uitgevoerd.

ONTDAAN VAN FEESTELIJKE OPSMUK.

Door het desolate karakter van de tekst én door de plaats in de liturgie van de lamentaties ('s nachts, vóór zonsopgang, tijdens de meest sombere dagen van het kerkelijk jaar) is het evident dat de meerstemmige klaagzangen een heel eigen en exclusief karakter uitstralen. Ontdaan van alle feestelijke opsmuk, keren deze composities terug naar de essentie van de meerstemmigheid, waarbij het minste detail, het kleinste effect al wonderen doet.

Nicola Vicentino (1511-1572) schrijft in zijn traktaat "L'antica Musica ridotta alla moderna prattica" (Roma 1555) over het intact houden van het meditatieve karakter van de lamentaties het volgende: "... elke zanger moet ervoor oppassen dat, wanneer hij lamentaties zingt, hij geen enkele versiering (diminutie) maakt, omdat anders het trieste karakter zou omslaan in een vreugdevolle sfeer..." (boek IV, hoofdstuk 42). Elk van de drie klaagzangen van deze avond tonen aan dat, ondanks het globale, eenvormige karakter, de stijlen toch uiteenlopend kunnen zijn.

AGRICOLA.

De lamentaties van Agricola staan de beroemde uitgave van de pionier van de muziekdruk, Petrucci in Venetië in het jaar 1506, dit jaar precies 500 jaar geleden. Voor het eerst in de muziekgeschiedenis is een uitgave geheel gewijd aan lamentaties. (Van onder andere Agricola, Van Weerbeke en Tinctoris). De uitgever zag er dus brood in om het kennelijk zeer geliefde genre van polyfone lamentaties op de markt te brengen.

MORALES.

Behalve de lamentaties van Jeremia werden ook de kommervolle teksten van Job in deze tijd van het kerkelijk jaar gebruikt. Ontdaan van werkelijk alles dat kon afleiden van de tekst componeerde, de zelf nogal ziekelijke, Christobal de Morales donkere homofone muziek van een indrukwekkende eenvoud, die zo nadrukkelijk de aandacht van de muziek wilde afleiden dat het daardoor bijna nog meer opviel. Het was de stijl die de zoon van Karel V, Philips II, boven alles waardeerde.

ARCADELT.

In de zestiende eeuw week men regelmatig af van het strakke stramien van de lamentaties van Jeremia. Een voorbeeld van verregaand eclecticisme betreffende de teksten van Jeremia in de zestiende eeuw vinden we in de lamentaties van Arcadelt, waarin de letters niet meer kloppen met de tekst die er oorspronkelijk achter stond en waarin verzen uit verschillende hoofdstukken door elkaar worden gegoid en achter elkaar gezet.

LASSUS.

De lamentaties voor Goede Vrijdag van Orlando di Lasso zijn een hoogtepunt in de lamentatieliteratuur en in het kader van zijn eigen productie. Zij werden in München in 1585 gedrukt en opgedragen aan de abt van het klooster van Benediktbeuren. De Hebreeuwse aanvangsletters zijn in een uitgebreide melismatische stijl gecomponeerd en doen aan acclamaties denken. De zeer afwisselende compositiestijl drukt op plastische wijze de tekst uit. Deze lamentaties zijn een staalkaart van het kunnen van Lassus.

Paul Van Nevel/Peter de Groot

